

Класицизм у літературі та мистецтві. Комедія Мольєра «Міщанин-шляхтич» Уроки культурологічного аналізу. 8 клас

УДК 37.091.3-056:[37.016:821.09

<https://doi.org/10.33989/3083-6387.2025.1.329198>

Урок перший

Тема уроку: Класицизм як художній напрям. Мольєр — майстер класицистичної комедії. Художнє новаторство Мольєра у драматургії, вплив його відкриттів на світове театральне мистецтво. Історія створення комедії «Міщанин-шляхтич».

Підготовка до сприйняття навчальної теми

Друзі, серед навчальних предметів, які ви опановуєте в школі, є такий, що дає особливу радість і задоволення. Це «Зарубіжна література». Він про найкращі книжки світу, без яких не може бути ані культурної особистості, ані цивілізованої держави. Минають війни, революції та інші потрясіння, а книжки, культура залишаються назавжди. Саме вони дають нам духовну опору і змогу бути людьми, які думають і не втрачають людяності.

Бесіда за запитаннями вчителя

1. Як ви ставитеся до ідеї служіння державі?
2. Що для вас означає поняття «громадянський обов'язок»? Чи виконуєте ви його? Як ви збираєтеся служити державі в майбутньому?

Оголошення теми уроку

Сьогодні ми будемо говорити про XVII ст., про класицизм як художній напрям і про одного із його найкращих представників — французького драматурга Мольєра та його відкриття. Але спочатку ми вирушаємо в цікаву мандрівку до Парижа, столиці Франції...

Повідомлення групи учнів-«екскурсоводів» у супроводі презентації

Історична частина Парижа

Ось сучасний Париж... Красивий, вишуканий і надзвичайно стильний. Чи помітили ви, що старі будівлі в Парижі схожі одна на одну? Вони майже одного кольору — зі світло-жовтого каменю. За своєю архітектурою вони напрочуд стримані. У них немає особливих оздоблень. Французи й нині кажуть: «Уся розкіш за фасадами». Будинки підпорядковані принципу симетрії. Усі елементи чітко впорядковані. І це не випадково. Адже історична частина Па-

© Ольга Ніколенко, Ніна Шпаковська, 2025

Ольга Ніколенко,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури, заслужений діяч науки і техніки України, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Ніна Шпаковська,

учитель-методист зарубіжної літератури та української літератури, ліцей № 55 Одеської міської ради

рижа була збудована саме в період XVII ст. в стилі класицизму.

До речі, чи звернули ви увагу на те, що ці давні будівлі не дуже високі? Саме так. Адже в той час, у XVII ст., оселі не могли бути вищими за королівський палац.

м. Париж. Сучасне фото

Лувр — перлина Парижа

Відомим королівським палацом тоді був Лувр. Нині тут всесвітньо відомий художній музей. Кінна статуя короля Людовіка XIV означає історичну вісь Парижа — це низка пам'яток, які розташовані на одній лінії.

Королівський палац Лувр, м. Париж (Франція). Сучасне фото

Королівський палац у Версалі

Велика королівська резиденція у XVII ст. була розташована в передмісті Парижа — в містечку Версаль. Нині тут музей, а ще — місце для зустрічі світових

Уроки зарубіжної літератури

лідерів, тут підписують визначні міжнародні угоди. Серед них, наприклад, і договір про завершення Війни за Незалежність США 1783 р.

Будувати Версаль у стилі класицизму почав ще в 1620-х роках король Людовік XIII. Потім його справу продовжив Людовік XIV, який перетворив резиденцію на витвір мистецтва.

Тут ми бачимо струнку композицію, чіткі лінії, гармонійні форми. Тут дуже багато античних скульптур, бо класицизм орієнтувався саме на античне мистецтво.

У Версалі збудовано фонтан, із якого ніби виринає на своїй колісниці Аполлон — бог світла, покровитель музики та інших мистецтв.

Король Людовік XIV любив порівнювати себе із Аполлоном, навіть називав себе «Король-Сонце» і всіляко наближав до себе письменників, композиторів, художників, скульпторів, щоб вони оспівували його епоху.

Серед них був і драматург Мольєр. Мольєр часто відвідував Версаль. Інколи його комедії розігравали тут просто неба. Але хоча тоді правив король Людовік XIV, не він прославив свою добу, а саме Мольєр, якого його сучасник Нікола Буало назвав «великим королем комедії».

Королівський палац, м. Версаль (Франція).
Сучасне фото

Дзеркальна галерея в королівському палаці,
м. Версаль (Франція). Сучасне фото

Слово вчителя. Виклад нового матеріалу

Класицизм як художній напрям

Але перш ніж ми дізнаємося про те, що саме зробив Мольєр для Франції й для всього світу, розберемося, що ж таке класицизм і в чому його сутність.

Класицизм (з латини *classicus* — зразковий) — це художній напрям у європейському мистецтві та літературі, який уперше з'явився в італійській культурі XVI ст. і розвивався протягом XVII—XVIII ст. у Франції та інших країнах. У деяких регіонах зберігав свої позиції до початку XIX ст.

Монархи, тобто королі, зокрема Людовік XIII та Людовік XIV, прагнули об'єднати і створити сильну державу. Франція тоді справді стала впливовою країною Європи. Тож можна сказати, що класицизм був тим напрямом, у якому утверджувалися ідеї сильної держави, державних інтересів і державного служіння.

Ідеальним героєм класицизму стала людина, яка дбає не про себе, а про служіння державі та королю. Тому в класицизм, особливо у трагедію, прийшли герої, що мали виявляти відданість державним інтересам.

Класицисти вважали, що в добу античності були створені ідеальні образи та ідеальні закони мистецтва. Тому вони всіляко наслідували античність, античні образи й сюжети.

Н. Пуссен. Танець під музику часу. 1634 р.

Фонтан із персонажами античної міфології
в королівському палаці, м. Версаль (Франція). Сучасне фото

Праця «Поетика» Арістотеля стала теоретичною основою класицизму. А філософським підґрунтям напряду був раціоналізм. Філософ і математик Рене Декарт вважав, що людські почуття оманливі. Тільки розум може бути істиною. «Я мислю, отже, я існую», — писав Декарт.

Тому в класицизмі прославляли саме тих персонажів, що керувалися розумом, і засуджували таких, що керувалися пристрастями й почуттями. Розум став синонімом істини й краси, основою класицизму.

Характери в класицизмі були незмінними (тобто статичними), в них домінує якась одна риса. А чому? Бо класицисти вважали, що людські характери з часом не змінюються. Із цим ми можемо посперечатися, але в той час справді панувала така думка. Тут класицисти спиралися на античних митців, зокрема на трактат античного філософа Теофраста «Характери».

Проблемна ситуація

Класицисти вважали, що характери людей не змінюються. У кожну добу є герої, лицеміри, пристосованці, скнари чи якісь інші типи людських характерів. А ви як думаєте? Обґрунтуйте вашу думку.

Слово вчителя. Продовження викладу нового матеріалу

Поетика класицизму

Скажемо ще й про те, що характери в класицизмі чітко поділяють на позитивних і негативних. Позитивні — ті, що керуються розумом та інтересами держави, а негативні — ті, що керуються пристрастями й власними інтересами.

Основний конфлікт у творах класицизму — це конфлікт розуму і почуття, а також конфлікт особистого і державного. Залежно від того, що обирає людина, так її й оцінювали митці.

Кадр із кінофільму «Мушкетер»
(режисер П. Хаямс, Німеччина, Люксембург,
Велика Британія, США, 2001 р.)

Художні твори класицистів відповідали правилам симетрії, гармонії всіх елементів. Тут завжди струнка композиція, логіка розвитку подій, інколи ми можемо їх навіть передбачити.

Ще треба сказати про те, що класицисти прагнули виробити певні закони мистецтва. Вони вважали, що досконалі твори мають відповідати єдиним правилам і канонам.

Теоретик і поет Нікола Буало у 1674 році навіть написав трактат «Поетичне мистецтво», в якому чітко визначив, яким законам повинна відповідати трагедія, комедія та інші жанри класицизму.

Чи можна визначити закони для мистецтва? Чи підпорядковується мистецтво взагалі якимсь законам? Як ви вважаєте? Але класицисти думали саме так, прагнучи створити довершене мистецтво.

До речі, одне із важливих правил класицизму в драматургії — принцип єдності часу, місця, дії. Тобто всі події відбувалися в один час і в одному місці. Тому декорації майже не змінювалися.

Повідомлення учнів-«екскурсоводів» у супроводі презентацій

Французьку академію заснував у 1635 році кардинал Рішельє. Ця академія існує й нині, до неї за традицією входять 40 членів, яких називають «безсмертними». У XVII ст. їхнім завданням було впорядкування французької мови. І нині «завданням академії є не втомна турбота про те, щоб надати мові певних правил, зробити її чистою, красномовною й придатною для праці в галузі мистецтв і науки». Так записано в сучасному статуті Французької академії. А тоді впорядкування мови опікувалися саме класицисти, що гуртувалися довкола Французької академії.

Пізніше, у XIX ст., в обіг увійшов вислів «сорок перший член академії». Тобто це про тих письменників, які ніколи не були членами Французької академії, але зробили багато для Франції й для французької мови та мистецтва. Серед таких називають Мольєра, Бальзака, Александра Дюма та ін.

Кадр із кінофільму «Три мушкетери: д'Артаньян» (режисер
М. Бурбулон, Франція, Німеччина, Іспанія, Бельгія, 2023 р.)

Слово вчителя. Продовження викладу нового матеріалу

У класицизмі була певна ієрархія жанрів, тобто всі жанри поділяли на високі, середні й низькі. До високих належали трагедії, оди, їх писали величавою

Уроки зарубіжної літератури

мовою, до середніх жанрів — наукові твори, елегії, сатири, а низькими жанрами називали комедії, пісні, епіграми та ін. У низьких жанрах діяли звичайні люди, і писали їх загальноповсякденною мовою.

У літературі Франції класицизм представляють Франсуа Малерб, Франсуа де Ларошфуко, П'єр Корнель, Жан Расін, Мольєр; у живописі — Нікола Пуссен, Клод Лоррен; в архітектурі — Андре Ленотр, Жуль Ардуен-Мансар; у музиці — Жан-Батист Люлі та ін.

Повідомлення групи учнів-«екскурсоводів» у супроводі презентацій

В Україні класицизм був не так потужно розвинений, як у Франції, але й у нас є прояви класицизму в різних видах мистецтва. Ось, наприклад, Новий академічний корпус Києво-Могилянської академії (початок XIX ст.), збудований у стилі пізнього класицизму.

Гостиний двір на Конtrakтовій площі, м. Київ. Сучасне фото

А ось кругла площа в Полтаві. Це також початок XIX ст. в стилі класицизму...

Кругла площа, м. Полтава. Сучасне фото

А ось Ніжинський університет, на початку XIX ст. — Гімназія вищих наук князя Безбородька, де навчався Микола Гоголь...

У творчості Івана Петровича Котляревського ми теж спостерігаємо елементи класицизму, наприклад у його поемі «Енеїда», де діють троянці, які втілю-

ють українську націю, а також у п'єсі «Наталка Полтавка».

Елементи класицизму виявилися й у творі Феофана Прокоповича «Володимир», одах Петра Гулака-Артемовського та ін.

Червоний корпус Київського національного університету імені Тараса Шевченка (раніше Університет Святого Володимира). Сучасне фото

Слово вчителя. Продовження викладу нового матеріалу

Людовік XIV любив мистецтво, яке за його часів розцвітало. У палаці Пале-Рояль 1680 року за наказом короля відкрився новий театр, який нині відомий під назвою Комеді Франсез, його ще називають «будинком Мольєра», бо там з 1661 до 1673 року виступала трупа цього видатного драматурга. Але до Мольєра були ще трагедії П'єра Корнеля і Жана Расіна. Як же відбувалися тоді ці вистави?

Р. Гіацинт. Портрет Людовіка XIV. 1700 р.

Театр Комеді Франсез, м. Париж (Франція).
Сучасне фото

Високі трагедії у Франції XVII ст. пропонували глядачам ідеальні образи, потужні державні ідеї, сильні характери й конфлікти. Але у п'єсах Корнеля і Расіна було мало дії, цікавих моментів. Персонажі на сцені мало рухалися і здебільшого говорили. Якщо якась дія відбувалася, то тільки за сценою, а про неї лише говорили. Актори грали зазвичай стоячи, лише інколи на сцену виносили крісла. Декорації практично не змінювалися, бо було правило трьох єдностей — місця, часу, дії. А ще на сцені чи на авансцені відводили місця королю та придворним. А це означало, що акторам давали ще менше місця для дії. Актори грали в розкішних дорогих костюмах, тоді вважали, що чим величнішим є образ, тим дорожчим має бути вбрання.

Усе це, як ви розумієте, дуже швидко набридло широкій публіці. Так, це високе мистецтво, але в ньому мало дії і багато розмов. А ще персонажі були надто відірваними від реального життя. Вони надміру ідеальні, тому герої та героїні трагедій поступово стали нудними для глядачів.

Адже публіці завжди хочеться побачити щось таке, що пов'язане з їхнім життям. І ось саме в такий момент у французьку драматургію прийшов Мольєр і зробив театр зовсім іншим. Він справді був сміливим новатором і в театрі, і в класицизмі.

Повідомлення учнів-«біографів» у супроводі презентації

Мольєр — це сценічне ім'я. Справжнє ім'я письменника — Жан-Батист Поклен. Він народився 15 січня 1622 року в Парижі. Його батько Жан Поклен був господарем шпалерної крамниці і майстерні, згодом купив посаду придворного шпалерника і через деякий час здобув почесне звання королівського камердинера. Мольєр був сином Жана Поклена, який дав йому блискучу освіту.

Мольєр навчався в Клермонському коледжі, де оволодів давньогрецькою мовою і латиною, вивчав античну літературу, історію, філософію. Після закінчення навчання вступив до Орлеанського університету, де здобув учений ступінь ліценціата права. Отже,

він мав змогу продовжити справу свого батька або зайнятися юридичною практикою.

Однак Мольєра ще з дитинства вабив театр. Сім'я Покленів жила в одному з людних районів Парижа. Тут Мольєр мав змогу дивитися народні вистави, виступи мандрівних труп комедіантів. Відвідував і вистави стаціонарного паризького театру — Бургундський готель.

Коли юний Мольєр оголосив про свій намір стати актором, ця новина зустріла опір з боку його батька.

Річ у тім, що професію актора в ті часи вважали негідною порядної людини, її засуджувала церква і зневажало суспільство.

Хоча в 1641 році король Людовік XIII видав наказ, який прирівнював гру акторів до інших видів мистецтва, діячі театру ні в кого не викликали поваги, а церковники продовжували вважати акторську професію гріховною. Незважаючи на це, Мольєр вирішив присвятити своє життя театру.

1643 року разом із сім'єю Бежар Мольєр заснував у Парижі театральну трупу — «Блискучий театр». Але молодим акторам було важко конкурувати з професійними паризькими театрами: вони не мали досвіду і власного репертуару, ставили переважно трагедії, хоча сам Мольєр та його товариші були коміками за покликанням.

Кадр із кінофільму «Мольєр»
(режисер Л. Тіар, Франція, 2007 р.)

«Блискучий театр» проіснував менше двох років і розпався, залишивши Мольєрові замість слави безліч боргів.

Разом зі своєю трупою він вирушив у мандри французькими провінціями. Роки блукань і поневірянь (1645—1658) не минули марно. Митець почав писати комічні п'єси, узявши театральний псевдонім — Мольєр, який залишився з ним до кінця життя.

Слава Мольєра поступово зростала. 1658 року молодий драматург разом з трупою вирішив повернутися до столиці і виступити в Луврі перед королем Людовіком XIV. Тоді монарху була представлена п'єса «Закоханий лікар».

Уроки зарубіжної літератури

Згодом Людовік XIV звелів надати драматургу та його трупі для роботи театр Пті-Бурбон, неподалік від Лувру. Відтоді король підтримував діяльність драматурга.

Через деякий час монарх дав розпорядження перевести трупу Мольєра в приміщення театру Пале-Рояль.

Мольєр перебудував цей театр: він зняв величезний амфітеатр, зробив три яруси лож і партер, щоб проста публіка могла там стояти, як в інших паризьких театрах. У цьому приміщенні під опікою короля трупа виступала до самої смерті драматурга.

Починаючи з 1644 року, Мольєр створював комедії-балети, які мали величезну популярність при дворі Людовіка XIV.

У цих п'єсах комедійні сцени виконували актори з трупи Мольєра, а балетні інтермедії — придворні, серед яких нерідко з'являвся і сам король.

Найвищого розквіту талант Мольєра досяг у 1664—1670 роках, коли були створені найкращі його комедії — «Тартюф», «Дон Жуан», «Скнара», «Міщанин-шляхтич».

Слово вчителя. Продовження викладу нового матеріалу

Художнє новаторство Мольєра

Комедіям Мольєра аплодувала широка публіка. Водночас вони викликали й гнівні напади на автора з боку аристократії, церкви та інших драматургів. Особливо критикували п'єсу «Тартюф», у якій автор розвінчав лицемірство не лише як ваду особистості, а і як соціальне явище.

Мольєра звинувачували в аморальності, відсутності художнього смаку, порушенні правил класицизму. У той час митця підтримав Н. Буало, який схвалював «поєднання приємного з корисним» у його комедіях.

Мольєр відкрив новий принцип у мистецтві — правдивість. Драматург відповідав своїм критикам, що орієнтується не на смаки завсідників лож, а на думку тих, хто стоїть у театрі.

Він був не тільки видатним письменником, а й талановитим актором і режисером. На відміну від класицистичних трагедій, де багато говорили і мало діяли, комедії Мольєра містять безліч захопливих сцен, стрімких подій. До того ж він навчав акторів не просто голосно декламувати тексти, а вживатися в роль і промовляти фрази відповідно до ситуації.

Мольєр вимагав від акторів природної гри, щоб глядачі могли в персонажах впізнати себе.

З цією ж метою драматург змінив усталену традицію театрального костюму. Якщо в класицистичних трагедіях виконавці ролей виходили на сцену в розкішному, але умовному вбранні, то в комедіях Мольєра актори стали грати в костюмах, що відповідали характеру ролі та обстановці, в якій відбувалася дія.

Декорації в його комедіях стали більш реалістичними, у них застосовували деталі побуту та інтер'єру. Усе це сприяло розвитку жанру комедії, її наближенню до життя.

Робота з таблицею

Художнє новаторство Мольєра

1. Відображення в комедії реальних життєвих проблем і ситуацій
2. Персонажі наближені до тогочасної дійсності. Окремі персонажі перестали бути однозначними, вони можуть повертатися різними гранями
3. У деяких персонажах утілено не лише соціально конкретне, а й вічне, непідвладне часові (вічні образи — Тартюф, міщанин-шляхтич та ін.)
4. Вимога до акторів грати природно і правдоподібно
5. На сцені більше дії та сценічної інтриги, аніж декламацій
6. Декорації, костюми стали більш достовірними
7. Використання прийомів народного театру, що зробили п'єси Мольєра динамічнішими й цікавішими для публіки (фарс, буфонада та ін.)
8. Поєднання словесного мистецтва, співів, танців, що сприяло розвитку опери і балету як видів театрального мистецтва у Франції

Повідомлення групи учнів-«літературознавців»

Історична основа

комедії «Міщанин-шляхтич»

У 1669 році король Людовік XIV приймав у своїй резиденції у Версалі турецьких послів на чолі із Соліманом-агою. Турків змусили довго чекати, а потім запросили їх до галереї Нового Палацу, прибраної надзвичайно розкішно. Король сидів на троні, і на його вбранні було діамантів на чотирнадцять мільйонів ліврів. Однак Соліман-ага та його почет не виказали очікуваного захоплення. Турецькі послы вдали, начебто в Турції всі носять костюми з діамантами. Поведінка гостей не сподобалася королю, і він наказав придворному драматургу Мольєру і композитору Жану-Батисту Люллі написати п'єсу, в якій висміяти турків. Так був створений «Міщанин-шляхтич».

Прем'єра п'єси відбулася 14 жовтня 1670 року в замку Шамбор. Після вистави комедію почали критикувати з усіх боків. Вище товариство зрозуміло, що у творі висміяно не стільки турків, скільки представників аристократії та буржуа, які хотіли здобути дворянські титули. Адже п'єса являла собою пародію на мораль і спосіб життя вищих кіл суспільства.

Повідомлення групи учнів-«культурологів»

Чому комедія «Міщанин-шляхтич»

так називається?

Річ у тім, що за часів Мольєра дворянство переживало економічний і моральний занепад, але зберігало колишні привілеї — в податках, у титулах тощо.

Але в цей час піднімалися й буржуа, які прагнули стати дворянами й отримати дворянські привілеї. Тому буржуа хотіли виглядати як дворяни, говорити як дворяни і мати всі привілеї, що мали дворяни.

Головний герой комедії пан Журден — буржуа, хоче пролізти у дворяни. Навіщо йому це? Чи вдалося йому це? Чи правильний шлях він обрав для цього? І чи варто йому було взагалі наслідувати дворян? Ось про це ми з вами поговоримо на наступному занятті.

Підсумкова бесіда

1. Які чинники вплинули на розвиток класицизму, зокрема у Франції?
2. Що переважало в мистецтві класицизму — розум чи інтуїція? Як це виявилось у творах?
3. Які художні образи ідеалізували в класицизмі, а які — засуджували? Чому?
4. Розкрийте особливості високих, середніх і низьких жанрів класицизму.
5. Яким був образ ідеального громадянина /ідеальної громадянки в добу класицизму? А яким ви уявляєте ідеал українського громадянина / громадянки в наш час?
6. Як ви розумієте поняття «держава», «державність»? Що потрібно для укріплення української держави?

Домашнє завдання

- 1) Створіть хмару тегів на тему «Класицизм».
- 2) Прочитайте комедію «Міщанин-шляхтич» і дай-те відповідь на запитання: що викликало сміх у цій комедії? Чому ви сміялися?

Урок другий

Тема уроку: Тематика і проблематика п'єси «Міщанин-шляхтич», її загальнолюдське значення. Основні образи комедії: пан Журден, пані Журден, граф Дорант, графиня Дорімена, Клеонт та ін.

Підготовка до сприйняття навчальної теми

Друзі, ми з вами знов помандруємо до Франції і будемо говорити про театр Мольєра та про його п'єсу «Міщанин-шляхтич».

За ваше право читати найкращі книжки світу, за ваше право жити й навчатися зараз бореться багато людей. І раніше теж боролися генії української нації, які розуміли, що без книжок не буде ані окремої особистості, ані української нації.

Подивіться на портрети двох видатних людей. Це режисер Лесь Курбас і Микола Куліш. У 1920—1930-х роках вони жили в Харкові і заснували театр «Березіль». Цьому новаторському українському театру виповнилося вже 100 років. Шкода, що ця дата припала на трагічний час, який переживає наш Харків і вся Україна.

Раніше тут був театр «Березіль», а нині в цьому приміщенні працює Харківський драматичний академічний театр імені Т. Г. Шевченка.

Лесь Курбас і Микола Куліш мріяли про те, що новий український театр буде спиратися на здобутки світової драми. Тому вони принесли в «Березіль» увесь найкращий досвід європейської класики, зокрема художні відкриття Мольєра. Пізніше ви прочи-

таєте п'єсу Миколи Куліша «Мина Мазайло», яка дуже нагадує «Міщанина-шляхтича».

Лесь Курбас і Микола Куліш мріяли, що українці будуть освіченою нацією, що новий український театр поєднає в собі здобутки вітчизняного і світового мистецтва.

Але за ці ідеї радянська влада їх заарештувала, суворо засудила і відправила на Соловки — архіпелаг островів у Білому морі Росії, де був табір, куди в 1920—1930-ті роки відправляли так званих ворожих елементів. Там їх тримали у в'язниці, катували й убивали. На Соловках арештовані перебували певний час в ув'язненні, а в 1937 році їх розстріляли в урочищі Сандармох (Карелія, Росія). Приречених зв'язували тоді за алфавітом по двоє і убивали однією кулею. Лесь Курбас і Микола Куліш прийняли смерть разом.

Отже, за ваше право читати, знати світову класику, бути освіченими, а не бездумними гвинтиками державного механізму, було заплачено кров'ю цих людей і багатьох інших українців. І нині це право знов треба обстоювати. Тому будемо вдячні всім, хто сьогодні стоїть в обороні України і дає нам можливість читати найкращі книжки світу.

Оголошення теми уроку та його завдань

Тема нашого уроку: «Навіщо людині вчитися? (П'єса Мольєра «Міщанин-шляхтич»)». На цьому уроці ми обговоримо провідні теми й проблеми твору, його загальнолюдське значення й основні образи комедії, їх актуальність для нашого часу.

Слово вчителя

Український переклад п'єси для нас зробила акторка і перекладачка Ірина Стешенко, яка теж колись працювала в театрі Лесь Курбаса «Березіль».

П'єса «Міщанин-шляхтич» — це п'єса-балет. Слова для цього твору написав Мольєр, а музику створив композитор Жан-Батист Люлі. Він був також відомим при дворі короля Людовіка XIV і став засновником французької національної опери. Окрім того, що актори говорили на сцені, на музику Люлі були поставлені спеціальні танці й пантоміми. Тобто був балет.

Кадр із кінофільму «Мольєр»
(режисер Л. Тілар, Франція, 2007 р.)

Уроки зарубіжної літератури

У п'єсі «Міщанин-шляхтич» на початку подано два списки дійових осіб комедії. Список тих, хто діє і говорить. І список тих, хто танцює, тобто балету.

Робота з текстом дійових осіб комедії. Бесіда за запитаннями вчителя

— Хто є головним героєм комедії? Що про нього відомо?

(Пан Журден. Його названо в списку міщанином. Тобто це особа, яка належала до міщанства, міського населення, або буржуазії, як цей стан називали у Франції. Міщани, чи буржуа, не були дворянами, а відповідно не мали титулів, які вони могли б передавати у спадок, не користувалися привілеями, як дворяни при королівському дворі, не мали й пошани в суспільстві.)

— Чи мав пан Журден гроші? Як він до них ставився? Наведіть цитати.

(Так, мав. І багато грошей, бо міг їх навіть позичати графу Доранту. І ці гроші він і його родина заробили й накопичили завдяки торгівлі: його батько і батько пані Журден були крамарями. «Хіба ж ми з тобою самі не чесні міщани з діда-прадіда?» (Пані Журден).)

— Чи влаштовує пана Журдена його соціальний стан? Чому? Що він замислив, щоб змінити свій соціальний стан?

(Пан Журден хоче стати дворянином, шляхтичем, як і граф Дорант, і графиня Дорімена. Більше того — він хоче й свою дочку Ніколь видати за дворянина. Чому? Тому що дворяни в той час, як уже зазначалося, мали не лише особливу пошану в суспільстві, титули, а й певні привілеї в податках тощо. Тому пан Журден робить усе, щоб стати дворянином, щоб пролізти у вище товариство. Тому він наймає вчителів. Тому він хоче виглядати як дворяни, говорити як дворяни, діяти як дворяни. І щоб усі його приймали теж як шляхтича, як дворянина. Але його намагання смішні. Адже ті, кого він собі узяв за взірці, не були достойними людьми.)

Кадр з кінофільму «Міщанин-шляхтич» (режисер Р. Кожьє, Франція, 1982 р.)

Робота над назвою твору

— Як ви розумієте назву п'єси?

(У назві п'єси «Міщанин-шляхтич» закладено подвійний смисл. Міщанин — це соціальний статус пана Журдена. Тут немає нічого смішного. Людина є міщанином, буржуа, тобто сама заробляє гроші своєю працею. А шляхтич — це слово має тут іронічне значення. У ньому закладено критику людини, яка відмовляється від свого «я», втрачає свою гідність заради титулів і привілеїв, які нічого не варті, якщо люди, які їх мають, не є достойними.)

Словникова робота

Шляхтич — особа, що належить до шляхти (привілейований стан у країнах Європи — Польщі, Литві, Русі-Україні та ін.). Синонім — аристократ — представник знаті, дворянства, панівного соціального стану (у Франції та інших країнах).

Це *історизми* — слова, що позначають реалії, яких уже немає в житті.

Але слово *шляхетний* має два значення: 1) належність до шляхти аристократії, дворянства; 2) який відзначається високими моральними якостями, благородством, гарним вихованням.

Бесіда за запитаннями вчителя

— Чи зміг стати шляхетним пан Журден?

— Чи були справді шляхетними ті, кого він так прагнув наслідувати?

— Кого наслідує пан Журден?

У списку дійових осіб вони названі. Граф Дорант, закоханий у Дорімену. І маркіза Дорімена. Слова «граф» і «маркіза» теж є історизмами, вони позначають назви зниклих явищ.

Кадр із кінофільму «Мольєр» (режисер Л. Тілар, Франція, 2007 р.)

Словникова робота

Граф/графиня — титул у Західній Європі (між князем і бароном).

Маркіз/маркіза — титул у Західній Європі (між графом і герцогом). Герцог — найвищий шляхетський титул у Західній Європі.

Проблемна ситуація

Дорімена за титулом вище за Доранта. Він її кохає, як сказано в списку дійових осіб. Але чи то є справжнє кохання?

І пан Журден теж залицяється до Дорімени. І знову ми з вами поміркуємо, чи то справжнє кохання.

— Хто ще є в списку дійових осіб і якими є стосунки між ними?

(Серед міщан у комедії — пані Журден, донька Журденів Люсіль і Клеонт, який у неї закоханий. Також у п'єсі діють представники народу — це вчителі, кравець, їхні учні, співаки, танцюристи, кухарі та слуги. І серед них — розумний і кмітливий Ков'ель, закоханий у Ніколь.)

Складання схеми «Позитивні і негативні персонажі комедії»

Усі дійові особи в комедії класицизму чітко поділено на три групи: міщани, дворяни і представники народу. Ми пам'ятаємо, що у творах класицизму персонажів можна чітко поділити на позитивних і негативних. Отже, негативні — це хто? Однозначно дворяни — розбещені й брехливі. Які не звикли нічого робити, а лише розважаються. Це Дорант, Дорімена. Їх гостро викрито у творі.

А позитивні — це хто? Клеонт, Ков'ель, Люсіль, Ніколь. Мабуть, сюди можна зарахувати і пані Журден, бо вона дає розумні оцінки пану Журдену, Клеонту, сприяє шлюбу Люсіль і Клеонта.

А де ж перебуває пан Журден? Пам'ятаєте, ми з вами говорили про те, що Мольєр ніби повертає деяких персонажів різними гранями. Ось так трапилося і з паном Журденом. Він кращий за аристократів, але в нього немає такого здорового глузду й розуміння, як у пані Журден, Клеонта і навіть слуг — Ков'еля і Люсіль. Подивімося на різні грані пана Журдена...

Кадр із кінофільму «Мольєр»
(режисер Л. Тілар, Франція, 2007 р.)

Проблемна ситуація

— Чого навчали пана Журдена вчителі? Визначимо список цих навчальних предметів.

Музика, танці, фехтування, філософія, фізика, мораль, орфографія. Тобто те, що вивчали в той час титуловані особи — дворяни.

А хіба смішно, коли людина чогось навчається? Звісно, що ні. Вчитися треба. І вчитися ніколи не пізно. І вчитися треба завжди.

Проте у п'єсі Мольєра сміх викликає не саме бажання пана Журдена вчитися. «Я хочу розуму набратися, щоб не пасти задніх у пристойному товаристві» (Пан Журден).

Ми сміємося із самого процесу навчання — поверхового і кумедного. Ми розуміємо, що така освіта — не справжня. Мистецтво танців зводиться до того, щоб навчитися кланятися і влаштовувати розваги. Орфографія — щоб писати любовні листи віршами чи прозою. Мораль вчить людей стримувати пристрасті... А ще вчителі обманюють пана Журдена, аби тільки грошей заробити більше.

Ми також сміємося з того, що Журден хоче вчитися не заради власного вдосконалення, розвитку, а заради того, щоб пролізти у вище товариство. Стати таким, як Дорант. І щоб поруч із ним була жінка із вищого товариства Дорімена. Це називається плазування (приниження) перед іншими.

Словникова робота

Доберіть синоніми до слова «плазувати».

1. повзти
2. лізти
3. пластувати
4. гадючитися
5. принижуватися
6. вислужуватися
7. лизати чоботи
8. повзати

Які з цих синонімів підходять до поведінки пана Журдена? Напишіть цифрами, будь ласка. Так, справді, він хоче проповзти у вище товариство. І для цього вислужується, принижується, лізе з усіх сил. Тому його освіта — це насправді не освіта, лише спосіб стати таким, як Дорант і Дорімена.

Робота з текстом п'єси

— Чому вбрання пана Журдена стало приводом для сміху? А у що він був одягнений?

(Вперше він постає перед глядачами у ранковому вбранні — в індійському халаті, а під ним було ранішнє вбрання для занять — червоні оксамитові штани і зелений оксамитовий камзол.)

Повідомлення групи учнів-«культурологів»

Халати прийшли в Західну Європу зі східних країн (з Туреччини, Індії) у XVII ст. Вони були з дорогих тканин, їх носили тоді чоловіки. Халат був символом розкоші й багатого, безтурботного життя, без роботи, а лише в розвагах.

Пан Журден дуже пишається своїм халатом. «Я сьогодні вбрався так, як убиралася шляхетне товариство». «Я вам подобаюсь у цьому вбранні?». «Дайте

Уроки зарубіжної літератури

мені мого халата, щоб я краще міг слухати... Стривай-те, може, зручніше без халата... ні, давайте його сюди».

Звернімо увагу на червоні штани пана Журдена. Червоний колір штанів чи навіть панчох увійшов у моду серед знаті за часів Людовіка XIV. Тобто цей колір також є символом дворянства.

До речі, пан Журден надів панчохи, які йому пошив кравець. Тоді панчохи стали особливо модними, зокрема шовкові, які носили не лише жінки, а й чоловіки. Панчохи були затісними для Журдена, але він мусив терпіти, адже, як пояснив йому кравець, так робить усе шляхетне панство.

Кілька слів про камзол пана Журдена. Він, як і штани, з оксамиту, дорогої тканини на той час.

Камзол — це чоловічий одяг, пошитий у талію, завдовжки до колін, іноді без рукавів. З'явився у Франції в першій половині XVII ст. Потім став модним в інших країнах Європи. Його шили із сукна, шовку, оксамиту, прикрашали вишивкою, коштовностями, гудзиками. Від слова «камзол» утворилося слово «камізелька» — жилетка, безрукавка.

Кадр із кінофільму «Мольєр»
(режисер Л. Тілар, Франція, 2007 р.)

Проблемна ситуація

Як ви думаєте, чи легко було пану Журдену робити ранкові вправи, займатися танцями, музикою, фехтуванням та іншими уроками в такому вбранні? Звісно, що ні. Але такий одяг для нього важливий з огляду на те, що він хотів бути одягненим так, як шляхетне товариство того часу.

Оksamитовий камзол і штани, халат для пана Журдена — це те, що ніби наближало його до мети. Але насправді це тільки зовнішні ознаки шляхетності.

Робота з текстом п'єси

А тепер поговоримо про НОВЕ вбрання пана Журдена. Ми пам'ятаємо, що це нове вбрання приніс кравець. І це так само штани й камзол. І головна деталь цього вбрання — квіточки. І тут увага! Квіточки голівками вниз. Пан Журден, як людина практична, знає, що квіти ростуть голівками вгору, дорікає крав-

цеві за те. Але у кравця, який не надто сумлінний, та ще й трохи крадій, знаходиться міцний аргумент.

— Всі аристократи носять тільки так!

— Аристократи носять голівками донизу?

— Авжеж, пане.

— О! Справді, гарно.

Цей аргумент впливає на пана Журдена. А кравець ще й називає його «шляхетний пан», «ясновельможність» і «ваша світлість».

— Як називаються ці вади кравця?

(Лицемірство, брехня, підлабузництво, користлюбство.)

— А як називається вада пана Журдена?

(Довірливість, легковірність, дурість, марнославно-ство.)

Словникова робота

Марнославно — риса особистості, пристрасть, вада, яка полягає в намаганні людини показатися іншою у вигідному світлі, стояти в думці людей вище, ніж є насправді.

«Марнолюбному важливо не те, ким він є, а ким він хоче здаватися» (Ромен Ролан).

Доберіть синоніми до слова «марнославно»:

1. марнолюбство
2. славолюбство
3. порожній гонор
4. пиха
5. гординя

Кадр з кінофільму «Міщанин-шляхтич»
(режисер Р. Кожьє, Франція, 1982 р.)

Слово вчителя

Ми з вами говорили про те, що до п'єси є два списки дійових осіб. Перший список ми з вами обговорили. А другий список — це дійові особи балету. До Мольєра балети мали суто розважальний характер. Але у п'єсі «Міщанин-шляхтич» балет виконує певні критичні й виховні функції. Він підкреслює головну рису героя — його марнославно. Ми з вами говорили, що в класицизмі персонажі мають якусь одну провідну рису. У пана Журдена — це марнославно.

Складання таблиці

Балет є в кожній дії п'єси. Визначимо його функції.

Дія	Учасники/учасниці балету	Функція балету
1 дія	Співаки й танцюристи	Порожня «освіта» пана Журдена
2 дія	Учні кравцеві, що танцюють. Процес одягання пана Журдена	Прагнення до зовнішньої шляхетності
3 дія	Кухарі, що танцюють	Бенкет на честь Дорімени — плазування перед дворянами
4 дія	Турецька церемонія — вигадка Ков'єля	Посвята пана Журдена в «мамамуші» — досягнення фейкового титулу (він почув те, що хотів чути, здобув те, що хотів здобути)
5 дія	Балет націй	Це традиційний фінал усіх балетів, де прославляють Францію і короля, а довкола кружляють представники всіх станів і націй

Робота з текстом п'єси. Виразне читання і коментар уривків

Ключовим поняттям у класицизмі є поняття РОЗУМ. І це слово часто звучить у комедії. Знайдіть цитати, в яких вжиті слова *розум, розумний*, прокоментуйте їх.

«Хіба ж розум не повинен керувати всіма нашими почуттями?» (Учитель філософії)

«У Ніколь більше розуму, аніж у тебе» (Пані Журден)

«...від того красунчика графа, яким ти так захопився, що й розум втратив» (Пані Журден)

«Де він розум свій втратив?» (Пані Журден)

Проблемні ситуації

— Чи керується у своїх вчинках пан Журден розумом?

(Ні, пан Журден живе не стільки розумом, скільки пристрастю.)

«Я запальний, як тисяча чортів, і ніяка мораль мене не стримає. Я волію гніватись та лаятись скільки влізе, коли маю на те бажання!» (Пан Журден)

До речі, це добре чи погано? Яка ваша думка?

Так чи інакше, у пана Журдена одна-єдина пристрасть — стати шляхетним паном. Але чи справді він зовсім втратив розум?

Ось тут знову бачимо, як Мольєр повертає цей образ різними гранями. З одного боку, на нього не діють жодні розумні аргументи інших (пані Журден, Клеон-

та, Люсіль чи навіть Ніколь). А з іншого боку, він таки має розум. Спробуймо знайти такі приклади розуму в поведінці пана Журдена.

Пам'ятаєте, як пан Журден рахував, скільки йому винен граф Дорант? Скільки ж він йому позичив? Тут все уже точно і чітко. Скільки і на що. Порахуємо разом.

200 луїдорів + 120 + 140 = 460 луїдорів, або 5060 ліврів;

1832 ліври — за плюмажі (оздоблення із пір'я для капелюхів);

2780 ліврів — кравцеві;

4379 ліврів 12 су 8 деньє — крамареві;

1748 ліврів 7 су 4 деньє — сидляреві.

Усього 15800 ліврів.

А граф Дорант просить ще 200 ліврів, щоб борг став рівно 18000 франків.

І такий ретельний у справі грошей пан Журден знов керується не розумом, а пристрастю, коли йдеться про наближення до шляхетних, як йому здається, осіб.

Де ще пан Журден виявляє розум? Наприклад, у сцені із кравцем. Він помічає, що вбрання кравця нагадує ту тканину, з якої було пошито його костюм. Але... Кравець дуже швидко його заспокоює, називаючи «шляхетним паном» і «ясновельможністю». І пан Журден радіє з такої улесливості.

Також пану Журденові вистачає клепки не встрявати в бійку вчителів.

«Дурнем би я був, якби встряв у вашу бійку... А то ще порву собі вбрання» (Пан Журден)

Кадр із кінофільму «Міщанин-шляхтич» (режисер Р. Кожьє, Франція, 1982 р.)

Змагальна гра

А тепер пограймо у гру «Що означають ці речі?». Учні пропонують зображення речей, про які йдеться у творі. Завдання полягає в тому, щоб з'ясувати, звідки ця річ взялася, кому вона належить і що означає.

Діамантовий перстень. У п'єсі Пан Журден передає через графа Доранта цей перстень як знак свого кохання Дорімені. Але граф Дорант робить це від свого імені, використовуючи довірливість пана Журдена.

Уроки зарубіжної літератури

Палиці. Учасники турецької церемонії били ними пана Журдена.

Тюрбан — це чалма, чоловіче або жіноче вбрання для голови. Це символ фейкової (вигаданої) пошвяти Журдена в мамамуші.

Кадр із кінофільму «Міщанин-шляхтич»
(режисер Р. Кожьє, Франція, 1982 р.)

Словникова робота

Чи знаєте ви, що означає це слово — *мамамуші*? Так, воно вигадане Мольєром спеціально для турецької церемонії. Але тут є один натяк, якщо уважно прочитати текст.

Пан Журден пояснює дружині, що мамамуші — «по-нашому паладин».

Паладин — 1) у західноєвропейській культурі назва сподвижників короля Карла Великого (легендарний король Франції) або короля Артура (легендарний король Британії); 2) доблесний лицар, відданий своєму панові чи прекрасній дамі; 3) перен. — людина, безмежно віддана якій-небудь ідеї чи особі.

Кому чи чому був відданий пан Журден? Державі? Ні. Королю? Ні. Прекрасній дамі? Мабуть, ні, бо його залицяння до Дорімени — лише засіб наближення до вищого товариства.

Отже, який ідеї був відданий пан Журден? Марнославству. І вчився він, і все робив лише для цієї пристрасті. Як ви розумієте, смислу в такому навчанні не було жодного. Усе це — порожнє, пусте, не справжнє.

А неже в цій комедії немає нічого позитивного? Є. Ту є не лише вади, а й чесноти людей.

Змагальна гра

Пропоную ще одну гру, яка називається «*Вади і чесноти людей*». Я називатиму рису характеру, а ви — персонажа або персонажів, які її утілюють.

Брехня — Дорант, кравець, учителі.

Лицемірство — Дорант, Дорімена.

Щирість — пан Журден, пані Журден, Клеонт, Люсьє, Ніколь.

Плазування — пан Журден, учителі, кравець.

Марнославство — пан Журден, Дорант.

Честь — Клеонт.

Кмітливість — Ков'ель, Клеонт.

Легковірність — пан Журден.

Грошолобство — Дорант, Дорімена, учителі.

Підсумкова бесіда

1. Із якою метою пан Журден вирішив вчитися? Чи міг він здобути освіту в такий спосіб?
2. Прокоментуйте фразу пана Журдена: «Я хочу розуму набратися, щоб не пасти задніх у пристойному товаристві». Що він вкладає у поняття «розум» і «пристойне товариство»?
3. Хто підтримує, а хто не підтримує пана Журдена в його прагненні вчитися? Чому?
4. Чи досяг він своєї мети?
5. Які чесноти Клеонта розкриваються у його розмові з паном Журденом?
6. Як розуміють «шляхетність» пан Журден і Клеонт? А як розумієте поняття «шляхетність» ви?
7. Порівняйте почуття до Дорімени пана Журдена і Доранта. Хто з них, на вашу думку, більш щирий?
8. Які риси характеру пана Журдена дали підстави для здійснення плану Ков'єля?
9. Які оцінки дають учинкам і поведінці пана Журдена інші персонажі?
10. З чого сміється Мольєр у п'єсі «Міщанин-шляхтич»?
11. Чи було ефективним навчання пана Журдена? Як зробити систему освіти ефективною?

Домашнє завдання

- 1) Дослідіть любовні лінії п'єси. Які з цих любовних історій є щирими, справжніми, а які — фальшивими? Наведіть докази.
- 2) Намалюйте 1–2 персонажів комедії Мольєра у вбранні відповідно до епохи. Доберіть цитату до вашого малюнка.

Список використаних джерел

1. Давиденко Г. Й. Ж.-Б. Мольєр «Міщанин-шляхтич» — вершина жанру комедії-балету / Г. Й. Давиденко, М. О. Величко // Історія зарубіжної літератури XVII–XVIII століття : навч. посібник. — Київ : Центр учбової літ-ри, 2007. — С. 178–180.
2. Давиденко Г. Й. Життя і творчість Ж.-Б. Мольєра / Г. Й. Давиденко, М. О. Величко // Історія зарубіжної літератури XVII–XVIII століття : навч. посібник. — Київ : Центр учбової літ-ри, 2007. — С. 71–80.
3. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. — Київ : ВЦ «Академія», 2007. — 752 с.
4. Мольєр. Комедії / пер. І. Стешенко. — Харків : Фоліо, 2024. — 224 с.
5. Ніколенко О. М. Бароко, класицизм, Просвітництво. Література XVII–XVIII століть : посібник. — Харків : Ранок, 2003. — 223 с.
6. Тимофієнко В. Зодчі України кінця XVIII — початку XX століть : біографічний довідник. — Київ : Головкинвархітектура, 1999. — 477 с.